

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИҚТИСОДИЁТ КАФЕДРАСИ ДОЦЕНТИ
СИРОЖИДДИНОВ КАМОЛИДДИН
ИКРОМИДДИНОВИЧНИНГ
“МЕВА-САБЗАВОТ ЭКСПОРТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
МАСАЛАЛАРИ” МАВЗУСИДАГИ

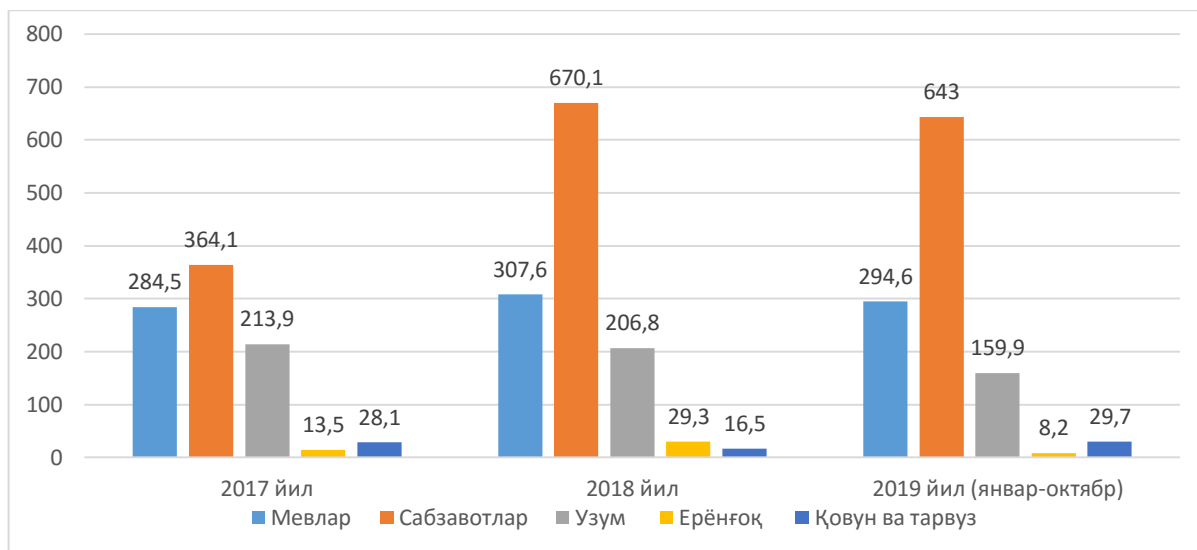
ИЛМИЙ МАҚОЛАСИ

НАМАНГАН -2020

Иқтисодий ўсишни таъминловчи омиллар ва тармоқлар ҳақида сўз борганда, энг аввало иқтисодий тафаккур шаклланишидаги илк мактаблардан саналувчи физиократларнинг фикрларни ёдга олиш ўта муҳимдир. Физиократларнинг фикрича, мамлакат иқтисодиётидаги барча бойлик энг аввало қишлоқ хўжалигида яратилади. Алббата бу фикрлар ҳали ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Саноат ишлаб чиқаришнинг бирламчи моддий асосий ҳисобланувчи аграр тармоқ, кўп жихатдан иқтисодий ўсишнинг таъминлаш билан бирга, техник-технологик юксалиш заруриятини юзага келтиришда муҳим ўрин тутди. Мамлакатимизнинг ўзига хос табиати, табиий иқлим шароитлари, етарли даражадаги ишчи кучи ресурсларидан ва географик жойлашувидан келиб чиққан ҳолда, аграр тармоқнинг юқори сифатли мева ва сабзавотлар етиштиришдаги улкан имкониятлари ўта юқори баҳоланмоқда. Лекин, мавжуд имкониятлар, салоҳиятдан тўлақонли фойдаланиш масаласи ҳали ҳамон иқтисодчи олимларнинг қизғин мунозараларига сабаб бўлаётган масалалардан бирилигича қолмоқда.

Сўнгги ўтган уч йил ичида мамлакатда аграр тармоқни фаол тарзда ислоҳ қилиш жараёнига алоҳида эътибор қаратилди. Қишлоқ хўжалигида бошқарув тизими ва механизмини такомиллаштириш, давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларини жорий этиш, кооперацион муносабатларни қайта йўлга қўйиш, замонавий ресурс тежамкор технологияларини изчил тарзда жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажмини ошириш мақсадида бир қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди. Олиб борилаётган чора-тадбирларга қарамай, мавжуд салоҳиятдан фойдаланиш талаб даражасида эмас. Чунончи, жаҳон аграр бозорида мева-сабзавот маҳсулотлари савдоси тахминан 205 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг мазкур бозордаги улуши эса атиги бир фоизга ҳам етмайди. Етиштирилган маҳсулотларнинг мамлакат экспорти таркибидаги улуши эса ҳам атиги 7 фоизни ташкил қилмоқда (1-расм).

Айни пайтда, мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини бир неча бор ошириш учун бир қатор тадбирлар олиб борилмоқда, лекин ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши тўғридан-тўғри равишда экспорт ҳажмини кўпайишига олиб келмайди. Бунинг асосий сабаби, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, айниқса мева-сабзавот экспортда энг аввало, потенциал истеъмолчига қандай турдаги маҳсулот зарурлиги ва унинг эҳтиёжи хусусиятларини тушуниб олишдадир. Шунингдек, ҳақиқий истеъмолчилар гуруҳи кимлар ва улар қайси мамлакатларда яшайди каби саволлар тадқиқ этилиши лозим. Бу жараёнда агромаркетинг имкониятларидан тўлақонли фойдаланиш зуруриятини юзага келтиради. Агромаркетинг ёрдамида мевалар-сабзавот экспортини ташкил этиш асосида, мева-сабзавот етиштиришнинг илк босқичидан токи истеъмолчига етиб бориши давомидаги истеъмолчиларнинг эҳтиёжи ва талаби қай ўзгаришини олдиндан кўра билиш мумкин бўлади.

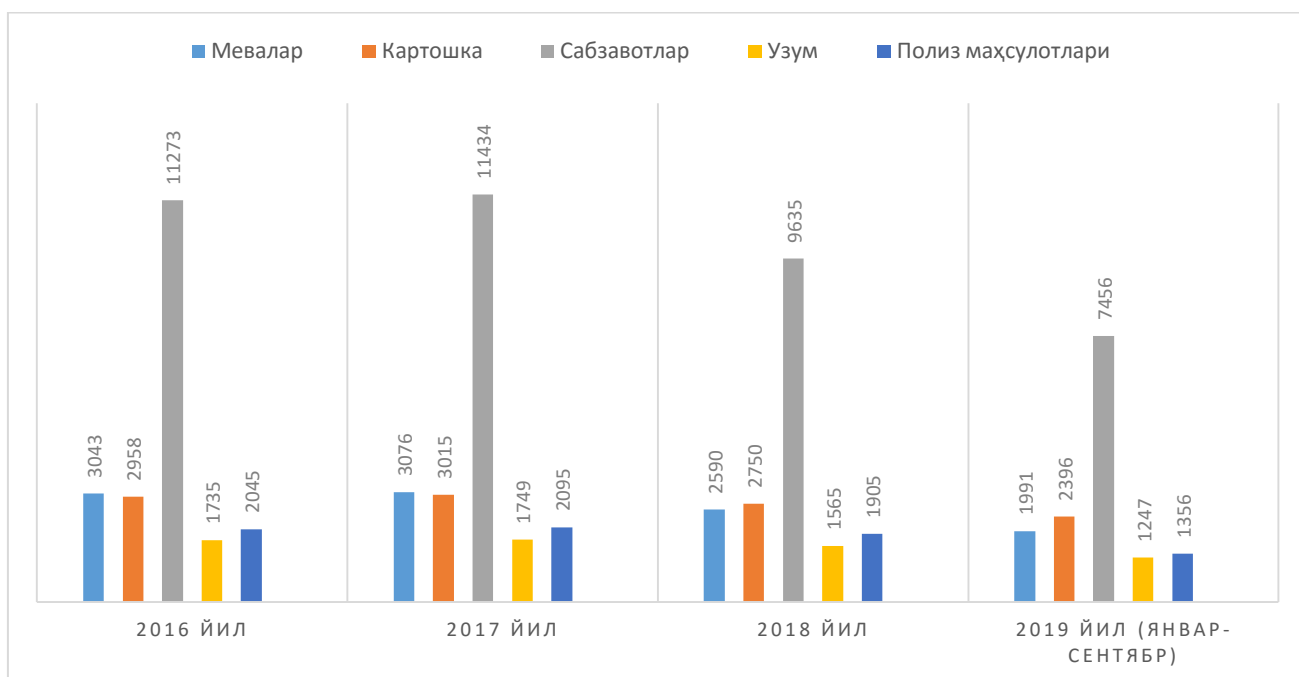
1-расм. Мева-сабзавотлар экспортининг динамикаси (минг тонна)

Мева-сабзавотлар экспортидаги муамолардан яна бири, етиштирилаётган маҳсулотнинг ривожланган мамлакатлардаги мавжуд стандартларга номувофиқлиги ҳисобланади. Мева-сабзавотлар бозорининг жадал ривожланиши натижасида АҚШ, Европа Иттифоқида ва бошқа кўплаб ривожланган мамлакатларда, айти пайтда “премиум” тоифасига кирмайдиган маҳсулотларга талаб деярли мавжуд эмас. Бундан ташқари, ҳар бир мамлакатда меваларнинг турли хусусиятларига нисбатан ўзига хос уларнинг ранги, калибри, органолептик хусусиятлари ва кимёвий ўғитларнинг минимал миқдори ва таркиби бошқалар бўйича алоҳида талаблар мавжуд.

Энг аввало мева-сабзавотлар экспортини амалга оширишда ҳар бир хўжалик юритувчи субъект, тадбиркор ишни маркетинг стратегиясидан, стратегик бошқарув қарорларидан, бозорни тўғри тушунишдан бошлаши керак. Акс ҳолда, унинг маҳсулотларига талаб етарли даражада ёки умуман бўлмаслиги мумкин. Афсуски бундай вазиятлар Ўзбекистонда жуда кўп учрайди. Етарли даражадаги сифатли мева-сабзавот маҳсулотини етиштириш – бозорни эгаллаш учун амалга ошириладиган тадбирларнинг энг дастлабки босқичидир. Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштиришда уларни истеъмолчиларга сифатли (унинг табиий хусусиятларини йўқотмаган ёки максимал даражада сақлаган) ҳолда етказиб бериш, маълум вақт сақланиши ва қадоқлаш каби омилларни ҳисобга олиш жуда муҳим ҳисобланади. Аксарият ҳолларда ҳосил йиғим-теримидан кейинги жараёндаги харажатлар маҳсулотни етиштиришга кетган маблағдан кўп бўлиб, кўпинча бундай харажатлар етарлича эътиборга олинмайди.

Аграр тармоқда энг асосий муаммолардан бири етиштириладиган ҳосил миқдорини олдиндан аниқ башоратлашнинг мураккаблигида ифодаланади. Об-ҳавонинг ноқулай келиши маҳсулотга нисбатан ички талабнинг ортиши ва унинг экспортга йўналтириладиган қисmini камайишига ва шаклланилаётган ташқи сотиш каналлари билан ўрнатилаётган муносабатларга салбий таъсир этиши мумкин. Таҳлил этилаётган 2016-2019 йиллар давомида мамлакатимизда ишлаб чиқарилган мева-сабзавот

маҳсулотларнинг миқдорларида барқарор ўсиш суръатлари кузатилмайди (2-расм).

2-расм. Мева-сабзавотлар етиштириш ҳажми (минг тонна)

Бу ҳолат айниқса сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришда яққол намоён бўлади. Албатта ишлаб чиқариш ҳажмини оширишда мева-сабзавотларнинг янги навларини етиштиришни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Бу жараёнга мавжуд иқлим шароитидан келиб чиққан ҳолда ёндошиш лозим. Мамлакатимизда ноёб хусусиятларга эга маҳсулотлар етиштириш имкониятлари мавжуд. Мутахассислар фикрига кўра бизда мавжуд бўлган олма навларининг бир қатор турларини экспортида юқори даражадаги рақобат мавжудлиги сабаб маълум қийинчиликлар мавжуд. Шундай бўлсада олма навларининг эртапишар турлари жаҳон бозорида ўз ўрнини топиш учун етарли имкониятларга эга. Яна бир жиҳат, Ўзбекистон географик жиҳатдан барча ташқи бозорлардан (мева ва сабзавотлар экспорти учун) узоқ масофада жойлашган. Бу эса маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб бериш харажатлари, яъни логистика харажатлари доим юқори бўлишига олиб келади. Шу боис, стратегик нуқтаи назаридан доимий тарзда арзон нархдаги маҳсулотлари экспорти мақсадга мувофиқ эмас. Бундан ташқари, мамлакатнинг мутлақ устунлик жиҳатлари, масалан, ишчи кучининг етарлилиги ва арзонлигидан ҳам фойдаланиш лозим. Ҳосил йиғим-терим жараёнида қўл меҳнатидан фойдаланиш меҳнатталаб ва харажатли бўлишига қарамай бундай тадбирлар жаҳон бозорида юқори баҳоланади. Бу эса Ўзбекистоннинг ушбу турдаги маҳсулотларни экспорт қилиш имконияти оширади. Шу билан бирга бу жараёнда маҳсулотнинг сифати, хавфсизлиги ва унинг сақланишини таъминлаш, унинг рекламасини ташкил этишни ҳам унутмаслик лозим. Бу эса зарур инфратузилма ва билимларнинг мавжудлиги билан ҳам боғлиқ.

Аксарият ҳолларда мамлакатимизда мева-сабзавотлар экспортидан йўл қўйиладиган анъанавий хатолардан бири, бизнес-режани тузишда асосий эътибор маҳсулотни ишлаб чиқаришга (етиштиришга) кетадиган харажатларга қаратилади. Аммо маҳсулотни сақлаш ва уни истеъмол учун етказиш учун сарфланган харажатлар ҳам ҳам салмоқли улушга эга. Шунингдек, бизнес-режада маркетинг харажатлари эътиборга олинмайди. Маҳсулотларнинг ўз-ўзидан сотилишига умид боғланади. Албатта маркетинг тадқиқотлари муайян харажатлар талаб этади. Масалан, реклама, кўргазмаларда қатнашиш, бизнес-шериклар излаш, музокаралар ва ҳ.к. Лекин пировард натижада сарфланган харажатлар ўзини оқлайди. Бу борада давлат органларининг кўмаги эса соҳа ривожининг энг муҳим омили ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. Жаҳон тажрибаси кўра қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш махсус омборхоналари ишлаб чиқарувчилар ёки уларнинг кооперативларига тегишли. Бу турдаги бизнес ишлаб чиқарувчиларнинг тўлиқ назорати остида қолади. Агарда бу турдаги махсус омборлар сони етарли бўлса, маҳсулотни сақлаш орқали кўзда тутилмаган қўшимча даромад олиш имконияти деярли мавжуд эмас. Бундай шароитда маҳсулот нархлари бутун мавсум давомида барқарор бўлиб қолади ва шубҳасиз озиқ-овқат хавфсизлигига хизмат қилади.

1-жадвал.

Мева-сабзавотлар бозори асосий ташқи бозорлари (экспорт географияси)¹

Мамлакатлар	2017 йил		2018 йил		2019 йил (январ-октябрь)	
	Экспорт ҳажми, минг тонна	Экспорт ҳажмидаги улуши, фоизда	Экспорт ҳажми, минг тонна	Экспорт ҳажмидаги улуши, фоизда	Экспорт ҳажми, минг тонна	Экспорт ҳажмидаги улуши, фоизда
Қозоғистон	472	52,2	584,7	47,5	473,1	40,8
Россия	165,2	18,3	283,2	19,4	214,9	18,5
Қирғизистон	52,9	5,9	88,2	7,2	109,4	9,4
Афғонистон	52,7	5,8	73,4	6,0	32,8	2,8
Туркия	27,7	3,1	23,0	1,9	58,5	5,0
Хитой	21,9	2,4	66,9	5,4	36,4	3,1
Покистон	6,2	0,7	29,8	2,4	34,2	3,0
Украина	7,3	0,8	14,8	1,2	52,7	4,5

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, мева сабзавот экспортининг асосий қисми Қозоғистон ва Россия мамлакатларига тўғри келмоқда. Сўнгги уч йил давомида ушбу икки мамлакат ҳиссасига мамлакатимиз мева-сабзавот экспортининг ярмидан кўп қисми тўғри келмоқда. Анъанавий тарзда мамлакатимизда мева-сабзавот экспортининг асосий истеъмолчилари ҳисобланувчи ушбу мамлакатларда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларимиз бошқа рақобатчиларга нисбатан муайян устунликларга эга.

Айни пайтда, республикаимизда етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари асосан Қозоғистон, Россия ва бошқа МДХ мамлакатларида

¹ www.stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/5277-vneshnetorgovyi-oborot-respubliki-uzbekistan-2

талаб юқори. Лекин шуни унутмаслик лозимки, бу мамлакатлар мева-сабзавот бозорларида рақобат жиддийлашиб бормоқда. Мутахассисларнинг фикрича уларнинг асосий истеъмолчилари катта ёшдаги аҳоли ҳисобланади. Бунинг асосий сабаби сотилаётган маҳсулотларнинг қадоқланишидаги эътиборсизликдир.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилари миллий ва жаҳон миқёсидаги кучли рақобат шароитида фаолият юритмоқдалар. Сўнги йилларда аҳоли турмуш даражасининг изчил тарзда ортиб бораётганлиги эса, аграр бозорларда, хусусан мева-сабзавотлар бозорида маҳаллий ва миллий ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобатни янада жиддийлаштирмоқда.

Эркин бозор муносабатларига асосланган очик иқтисодиёт талаб ва таклиф мутаносиблигини таъминлаш бозор қонунларига асосида рўй беришини кўзда тутди. Бундай вазиятда давлатнинг бевосита аралашуви, ҳар маъмурий дастаклар орқали таъсир этиш инкор этилади. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори ривожланиш даражасидан қатъий назар назар ҳар қандай мамлакатда давлат механизмлари орқали тартибга солинади. Таъкидлаш жоизки, аграр тармоқда маъмурий дастаклардан нотўғри фойдаланиш, соҳада самарадорлик кўрсаткичларини пасайиши, хуфиёна иқтисодиёт кўламларининг янада кенгайишига олиб келади. Шунингдек, аграр соҳа тармоқлари доирасида рақобатли иқтисодий муҳит шаклланишининг ўзига хос жиҳатлари ва унинг мураккаблиги боис қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари ўртасидаги диспаритет муаммоси янада ортади.

Қишлоқ хўжалиги қўллаб-қувватлаш, соҳанинг экспорт потенциалини оширишда давлат дастурларининг мувофиқлаштирувчи ролини алоҳида таъкидла лозим. Бундай дастурлар устувор равишда қуйидагиларни кўзда тутиши мақсадга мувофиқ:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ички ва ташқи талабни етарли даражада қондира олувчи барқарор ҳажмларини таъминлаш;
- мева-сабзавотлар экспортини рағбатлантиришда молия-кредит ва солиқ механизмларидан самарали фойдаланиш;
- қишлоқ хўжалиги техника ва технологиялари импортини амалга оширишда субсидиялар, дотациялар ва божхона имтиёзларини жорий этиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортини таъминлашнинг ташкилий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириб бориш.

Бу эса ўз навбатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажмини ошишига, мамлакатимиз олтин-валюта захирасини кўпайишига ва аҳолини турмуш даражасини ўсишига хизмат қилади.

Фикримизча, мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти янада ривожлантириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдоси тартибларини янада либераллаштириш;
- мева-сабзавот агрокластерлари фаолиятини рағбатлантириш;

- экспортдаги монополистик тузилмаларга йўл қўймаслик;
- чегарани кесиб ўтишда коррупцион элементларни бартараф этиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти суғурта механизмларини такомиллаштириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулот учун олдиндан тўлов талабларини бекор қилиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
2. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему обеспечению продовольственной безопасности страны». - <http://www.lex.uz/> –
3. Сирожиддинов И. К., Ботирова Р. А. Возможности развития экспорта фруктов и овощей в регионе. – Актуальные вызовы современной науки. Сборник научных трудов. Выпуск 11 (31). Часть I// Переяслав-Хмельницкий, 2018. С. 82 – 85.
4. Сирожиддинов И. К., Ботирова Р. А. Возможности развития экспорта фруктов и овощей в Наманганской области. - Молодой ученый, № 50, 2018. С. 174 – 176.
5. Ўзбекистон мева-сабзавот экспортини ривожлантиришда менталитет ҳалақит бермоқда. www.uzanalytics.com
6. Sirojiddinov K. Developing the food orientation of agricultural production and the need to develop agromarketing // Theoretical & Applied Science. 2019. No 11 (79). P. 268-272.
7. Сирожиддинов К.И. Возможности повышения экспортной направленности садоводства и виноградарства в Наманганской области Узбекистана// Молодой ученый. 2018. № 16 (202). С. 87-89